

сутності Лі близькість до розуміння сутностей в аристотелівській філософії, цим в китайській та грецькій філософії затушовується активна, творча функція божественної сили, вона ставиться в один ряд з іншими, незалежними від бога, причинами буття світу. Більше того, в китайській філософії дія божественної благодаті зводиться лише до регулятивної функції – Лі як ритуалу поведінки та прояву волі Піднебесної. Н.Мальбранш закликає китайських філософів відмовитись від шанобливого ставлення до Лі, оскільки, на його думку, він (Лі) не знає Бога і не знає, як той діяв при створенні світу. Проте заклик Н.Мальбранша не був прийнятий до уваги китайськими мислителями, триста років по тому ми і далі бачимо інтенсивне продукування принципу Лі в сучасній китайській культурі і філософії.

Література

1. Древнекитайская философия. Собрание текстов в двух томах. – М.: Мысль, 1972., Т.1., 1973. Т.2.,
2. Линь Яньмей. В чем причина утрат духа гуманизма. //Вестник российского философского общества. – 2007. – М.: 1/41.
3. Ломанов А.В. Китайский контекст и философия запада. //Философские науки. – 1990. – №12.
4. Николай Мальбранш. Разыскания истины. – СПб.: Наука, 1999.
5. Ніколя Мальбранш. Бесіда християнського філософа із філософом китайським про існування та природу Бога. 1708р. mhtml:file: //F: Malebranshe. mht (Nicolas Malebranche. Entretien d'un philosophe chretien, et d'un philosophe chinois, sur l'existence et la nature de Dieu).

Summary

Anatolij Dovhan

Consolidating function of Christian gnosiological God-ideal in the context of dichotomy of ideological religious and philosophical paradigms West-East according to Nicolas de Malebranche

An attempt of the famous French philosopher-rationalist, XVII-XVIII century theologian N.Malbrunsh to witness the consolidating function of Christian God-ideal in the formation of Western European society's moral backgrounds is revealed in the article. The critical attitude of N.Malbrunsh to the ancient Chinese religious and philosophical theories (Laozi, Confucius, Legalism) is analyzed. The actuality of N.Malbrunsh philosophy to maintain interconfessional relations in the XIX century Ukraine is emphasized.

УДК 2-67

**© Петро Стеблина
м. Чернівці**

СУСПІЛЬНІ ЧИННИКИ ВЗАЄМОДІЇ РЕЛІГІЇ І ПОЛІТИКИ: СУТНІСТЬ ТА ФОРМИ ПРОЯВУ

У статті аналізуються основні детермінанти взаємодії релігії і політики, витлумачуються їх спільні та відмінні риси, а також точки дотику цих невід'ємних складових суспільного буття.

Ключові слова: політологія релігії, політична функція релігії, релігієзація політики (політизація релігії), державно-церковні відносини, релігійно-політичний синкретизм.

Актуальність теми. Час, у який ми живемо, є насправді періодом, що вирізняється з поміж інших насиченістю історичними подіями, глибиною політичних і релігійотворчих процесів. Однією з характерних рис ХХІ ст. є те, що під впливом багатьох чинників прискорилися різноманітні соціальні та політичні процеси, визначальним серед яких є релігія у всій багатоманітності її проявів. Остання прагне виступати своєрідним консолідуючим чинником суспільно-політичних трансформацій, зазнаючи при цьому серйозних впливів політичної сфери, які відбиваються на її статусі та специфіці існування. Для багатьох дослідників у галузі релігієзнавства стає очевидною на сьогоднішній день політизація релігії, яка у свою чергу орієнтується на політичні реалії.

Метою статті є науковий аналіз обумовленості взаємодії релігії і політики, а також спроба визначити сутність і форми цього процесу. Проводиться осмислення суспільних чинників взаємозв'язків релігії і політики в Україні.

Грунтовні фахові дослідження у сфері взаємовідносин релігії і політики знайшли своє відображення як у вчених політологів, так і в релігієзнавців. Достатньою мірою її проаналізували та висвітлили у публікаціях такі знані релігієзнавці як Колодний А.[9], Саган О.[20], Юраш А.[25] та ін. Доволі активно ця проблема досліджується і на регіональному рівні (Балух В.[1], Ципко С.[22], Шкрібляк М.[23] та ін.).

У світі існують цілком природні контакти релігії та політики. В історії добре відомою є можливість релігійних інституцій і рухів політизуватися. Такі тенденції виявлялися, наприклад, під час Селянської війни у Німеччині, або у виникненні інституту халіфату в арабських країнах раннього Середньовіччя. Але добре знаний і такий спосіб їх контактів, як свідоме маніпулювання (зловживання) релігією в інтересах окремих груп, перетворення релігії на інструментальний засіб для здійснення соціально-політичних прагнень (наприклад, прийняття соцініанства невеликою частиною української шляхти для збереження своїх політичних і економічних позицій у Речі Посполитій) [19, с.22]. Дійсно, відомими є і релігійно-політичні союзи, і численні конфлікти на релігійному ґрунті, аж до збройних зіткнень і війн. Згадаймо хрестові походи, альбігойські війни, Реконкісту в Іспанії, насильницьке навернення індіанців в Америці конкістадорами, сумнозвісну Варфоломівську ніч тощо. У ХХ ст. загальновідомими є криваві зіткнення в Лівані (мароніти і мусульмани), Палестині (іудеї і мусульмани), Північній Ірландії (протестанти і католики), у Боснії і Герцеговині, Хорватії та Косово (православні, католики і мусульмани), Індії та Пакистані (індуїсти і мусульмани), у Таджикистані (ісмаїліти і сунніти) тощо. Серед важких внутрішніх конфліктів, до яких є причетною релігія, варто згадати насильницьку руйнацію системи влади буддійського далай-лами в Тібеті (КНР), зіткнення між шіїтами і суннітами у Південному Іраці, між фундаменталістами екстремістського гатунку і поміркованими, гуманістично орієнтованими мусульманами в Алжирі, Єгипті, Афганістані.

Цей перелік можна продовжувати. Але й він достатньо свідчить про те, що релігія історично не є ізольованою від політичного життя. Вона у цілому є органічно поєднаною з невідворотним плином змін, спричинених соціальним, науковим і культурним прогресом людства. Ці величезні зрушення захоплюють з собою релігію, виводять її з традиційного стану зосередженості на індивідуально-особистісному і надприродному, змушують взаємодіяти з різними структурами суспільного життя, серед яких знаходимо і політику.

Не менш показовим є зустрічний процес з боку самої політики. Добре відомим стало явище сакралізації (сакрум – святе) політичних процесів, установ, вождів у колишньому СРСР, де відбувалася їх релігієзація. Відблиски цього феномена спостерігаємо і на пострадянському просторі. Західні політологи вважають, що це взагалі є характерним для тоталітарних режимів, особливо ж тих, що існують на економічному ґрунті «азійського способу виробництва» [19, с.22]. Саме тут існувало схиляння перед можновладцями, перед високими державними посадовцями, перед ідеологічно спрямованими монументами і навіть набальзамованими трупами вождів.

З свого боку віровчення будь-якої релігії завжди доповнювалося більш чи менш розробленим соціальним вченням. У ньому давалися відповіді на питання щодо ставлення до соціальних цінностей, соціального устрою держави, до її можновладців, друзів і ворогів, цілей існування тощо. Живим прикладом цієї тенденції є затверджена у 2003 р. соціальна концепція російських іудеїв (слідом за православними і мусульманами Росії) [18, с.45]. Показово, що відповідям на ці запитання в релігійних вченнях обов'язково надається своєрідної неземної, надлюдської перспективи, в якій світ позаземних сутностей надає санкцію, виправдання або вищий зміст подіям, що відбуваються у політичному бутті людей – етносу, групи, держави, об'єднання.

Досить застарілою помилкою багатьох політологів були і є традиційні намагання розглядати політичний процес в ізольованому від релігійних настанов вигляді. Повне розділення політики і релігії (здійснене в академічній політології) – природне породження дискурсивного мислення, поширеного в індустріалізованому суспільстві. Це не приносило особливих практичних успіхів, адже у свідомості конкретних людей відсутні будь-які перепони між політичними і релігійними поглядами. У реальному житті вони існують нерозривно, майже невіддільно одне від одного, перебуваючи, проте, немовби у різних площинах нашої свідомості. Щодо віруючого, то його соціально-політичні погляди вибудовані з певним підпорядкуванням їх «світу горньому», а людина невіруюча не може не помічати могутньої згуртовуючої сили релігійної ідеї і віри. У самому релігійному середовищі існує абсолютно чітке усвідомлення того, що будь-яка релігія, як-от: християнство, іслам, буддизм, іудаїзм тощо, – не може нехтувати земною долею людей, об'єднаних у соціальні групи відповідно до факту народження або ж своїх інтересів. Якщо релігійні установи відмовляться від участі в розв'язанні важливих для людей соціально-політичних проблем, то тим самим репрезентована ними релігія істотно звужить сферу свого впливу. Тому «майже невідворотно всередині різних релігій їх лідери доходять висновку, що релігійна віра має бути хоч в якийсь спосіб співвіднесеною з тією дійсністю, в якій живе і діє конкретна людина, з політикою, від якої це життя так багато в чому залежить» [19, с.23].

Внаслідок цих обставин релігія обов'язково впливає на політичне життя, прагне або ж виконувати роль політичного опікуна суспільства та його керівників, або ж освячувати політичні інтереси певних соціальних груп, надавати їм обґрунтування, виправдання і форму виразу, або ж об'єднувати величезні

маси людей задля досягнення якихось політичних цілей.

Цілком можна погодитись з думкою деяких дослідників, що історично вплив релігії на політичну думку і процеси завжди був дуже сильним ще від найбільш ранніх держав Стародавнього Сходу або ж Єгипту і аж до сьогодні. Особливо помітним і безпосереднім цей вплив був ще до зародження і виокремлення суто світських цілей і засобів політичної діяльності, а також вироблення чисто секулярних форм політичної думки. Інакше кажучи, історія фіксує певну закономірність, яка полягає у поступовому, але постійному звуженні сфери впливу релігійних цінностей і засобів організації людності на політичне життя і думку. У стародавньому світі аж до Середньовіччя релігія підпорядковувала собі в основному значну сферу політичного життя (принаймні її публічно декларованого змісту). «Для античної людини релігія була питанням не тільки особистого вибору, а справою сім'ї, роду, держави. У релігії тоді бачили і відчували національно-політичну скрепу, джерело і санкцію людського суспільства зі всіма його законами» [24, с.58]. Та вже за Нового часу політична думка досягла іншого рівня розвитку, за яким вона змогла висунути обґрунтовану систему власних концепцій, що почали більш ефективно, ніж раніше, сприяти досягненню актуальних політичних цілей. Було помічено, що секуляризовані форми політичної думки дають найбільш адекватне пояснення політичної дійсності, що є загально визнаною парадигмою серед низки західних та українських політологів.

Переважає більшість політичних рухів, принаймні в країнах розвиненої демократії, також відбуваються нині у нерелігійній, виключно політичній формі, яка відповідає сьогоднішньому розвитку суспільства. Ці рухи у демократичних суспільствах практично відмовилися від релігійної форми втілення і зупинилися на світській, науковій, більш адекватній існуючому станові речей та складу мислення. У частині мусульманських країн Сходу, де такий процес не спостерігається, сьогодні, як і перед тим, має місце визначальний вплив релігійної доктрини на зміст і форми політичного життя. В інших же країнах, де діє означена вище закономірність у чистому вигляді, ми маємо всі підстави твердити про взаємодію політики і релігії як автономних утворень. А під взаємодією в цьому дослідженні ми розуміємо не тільки зв'язок двох одночасних дій або систем, що перебувають у стані одночасної сполученості, а й перехід до нового рівня. У реальному взаємозв'язку релігії і політики на українському ґрунті ми бачимо не лише механічну дотичність двох систем, а й народження чогось нового, своєрідного, що виникає з їх взаємодії. Саме такий непростий спосіб стосунків між ними є властивим для сучасної України.

Проблема взаємодії аналізованих понять вимагає попереднього розгляду питання про їх співвідношення. При всій багатоманітності поглядів на цю проблему все їх розмаїття можна згрупувати навколо трьох смислових центрів.

Перша точка зору полягає в тому, що релігія і політика – речі зовсім різні, абсолютно неспівставні. Це два різних світи, що не повинні перетинатися. Прибічники цього погляду стверджують принципову відмінність між релігією й ідеологією (політичною), яка є обов'язково пов'язаною з практичною діяльністю. Вони заперечують будь-яке зближення розглядуваних понять, вбачаючи причину цього в тому, що православ'ям, скажімо, надто зловживали в Російській імперії для відстоювання вузькогрупових соціально-економічних цілей.

З іншого боку, християнство неодноразово згуртовувало народ для відбиття ворожої навали, для подолання внутрішніх криз. Одержавлене православ'я тим самим включалося до кола політично значущих явищ і в масовій свідомості сприймалося як політична ідеологія. Але тим самим в очах частини людей перекреслювалася його претензія на абсолютну істину, на надполітичний статус. Усвідомлене таким способом православне християнство ставало політично утилітарним явищем. Сказане як модель стосується, ясна річ, не тільки християнства, а й інших релігій.

Друга точка зору полягає в прямому отождненні політики і релігії. Особливо яскраво втілюється вона в теократичних державах. Не менш сильно, але дещо інакше, вона унаочнилася в марксистсько-ленінізмі, особливо сталінського зразка.

Так, у Маркса критика теології перетворювалася на критику політики, критика релігії пов'язувалася з критикою тих політичних порядків, «які вона освячує і захищає». Це призвело до того, що вже за Леніна служителям церкви розглядалися як політичні супротивники (нагляд за ними вели державно-політичні спецслужби), а антирелігійна боротьба набрала відверто політичного характеру.

Іншим різновидом цього ж погляду є макіавеллівський. Зовні не схожий на марксизм, він виходить, власне, з тих самих засад, що передбачають практичне зрощування державно-політичного насильства з релігією.

Н.Макіавеллі повчав: «норов людей є непостійним, і якщо повернути їх до своєї віри легко, то втримати у ній важко. Тому слід бути готовим до того, щоб, коли вона у народі вичерпається, примусити повірити його силою». І продовжував: «усі озброєні пророки перемагали, а всі беззбройні гинули» [12, с.18].

Третя точка зору. Уважне вивчення історії цивілізації підводить до висновку, що не відповідає дійсності ні протиставлення, ні ототожнення релігії й політики. Найбільш коректним ми вважаємо твердження саме про взаємовплив релігії з політикою на кількох рівнях: духовних явищ, інституцій, окремих людей. Важливо також розрізняти у політичній сфері роль релігії як світогляду від ролі Церкви (спільноти) як соціального інституту.

Ми виходимо з того, що співвідносяться не просто два певних соціальних явища, адже для великої кількості людей вони співвідносяться як світ земний та світ «горній» (духовний), до того ж перший не замкнений сам по собі, а спрямований на трансцендентне. Виходячи з цього, невірно абсолютно протиставляти «людське» і «божественне», «долішне» і «горне», «мирське» і «релігійне», вони чимало у чому злиті. Якби ж політика і релігія були абсолютно різноприродні, то ніякої взаємодії просто не вийшло б, оскільки принципово несуміжні речі не взаємодіють. Проте в дійсності між ними не просто існують численні зв'язки, вони обидві утворюють особливі симбіотичні форми, які виникають внаслідок їх взаємного тяжіння, шляхом утворення спільних або ж перехідних між політикою і релігією форм. Історичними прикладами таких симбіотичних форм можуть виступати християнський соціалізм С.М.Булгакова або ж ісламський соціалізм (поширювався в мусульманських країнах протягом 60 – 70-х рр.) [19, с.25], а також релігійні вчення і рухи, що набрали відверто політичного характеру: скажімо, «теологія визволення» у Південній Америці, під впливом якої припадає на 70-ті – початок 80-х рр. ХХ ст. Ще ближче до нас у часі стоїть створена в Іспанії 1984 р. права організація – Іспанський католицький рух. Його члени проголошували своєю метою захоплення влади в країні для облаштування тут «соціального царства Ісуса Христа». Чи не релігійної екзальтації набувають інколи настрої політичних нетерпимості і фанатизму, які часто бувають пов'язані з релігійним почуттям.

Однак ми повинні бути свідомі того, що релігія і політика – це достеменно різні речі, між якими існують серйозні розбіжності:

- вони є різними сферами соціальної діяльності і суспільної свідомості;
- якщо політика за своєю безпосередньою спрямованістю є націленою на світ цілком реальний, світ «посейбічних» соціальних речей (влади, держави, власності тощо), то релігія – передусім на надприродне, духовне;
- вони мають різні витoki: у політики – це інтереси і потреби людей, пов'язані із здобуттям та утриманням влади, у релігії – коріння соціальні, індивідуально-психологічні та трансцендентні; політика діє на людину через її індивідуальні інтереси і потреби, обіцяючи задовольнити їх (вказуючи принаймі на можливість цього), релігія ж починає діяти на етапах вибору і виправдання засобів реалізації цілей, їх моральної санкції, а також можливої солідарної допомоги одновірців і релігійних структур.

Досить по різному політика і релігія діють у свідомості особи:

- політика є пов'язаною насамперед з соціальним ідеалом людини, релігія ж передусім – з суто індивідуальним ідеалом;
- релігійна позиція часто визначає політичну, але політична позиція релігійну – набагато рідше, а якщо й визначає, то під тиском тоталітарної системи або різких соціальних збурень;
- духовне життя, вищим проявом якого є релігія, плине у чистому часі, політичне життя – водночас у часовому потоці та в просторі;
- свідомість окремої особи, фундаментальні людські проблеми, відповідь на які дає релігія, зачіпають глибше, аніж поточні політичні події;
- дія переважно практичних (політичних) явищ на вищі (духовні) прояви має причинно зумовлений характер, а дія ж духовних явищ на практично-політичні має характер доцільності або цілепокладання; під цим кутом зору діяльність людини визначається вже не наявною причиною, а есхатологічною перспективою, при чому для причинних явищ духовні будуть відігравати роль засобу, а для духовних практичні лише значення умови.

Не збігається більшість їх соціальних вимірів:

- релігія має широку міжкласову основу: як правило, її прибічники належать до майже всіх наявних соціальних спільнот, політика ж найчастіше є пов'язаною прямо або опосередковано з інтересами цілком окремих груп чи верств;
- віра в Бога у світській державі, якою є Україна, не є опорою або сферою спеціальних владно-розпорядчих дій держави, а про політику тут зайве й казати як очевидне;
- політика у сучасній Україні за останні роки дуже незначною мірою орієнтована на гуманізм, який існує хіба що на рівні декларацій, бо у житті він залишається практично прерогативою релігії, тому політика і релігія рухаються в нашій державі немовби у різних напрямках (релігія – до людини, політика – до надособистісної, абстрактної

держави, інтереси якої стоять набагато вище за інтереси окремої персони).

Отже, на перший погляд, є серйозні підстави за вимогами «соціальної логіки» [21, с.89] жорстко відділити політику від релігії, тим більше, що ідеали демократії пов'язані з відокремленням питань політики і релігії, а чисто клерикальна позиція в християнстві, і в ісламі, і в іудаїзмі пов'язана з нетерпимістю щодо самої можливості відокремлення мирських проблем від релігійних.

І хоча чимало дослідників вважає цей поділ бажаним [6, с.245], можливим він виглядає лише у теоретичній або навчальній політології та окремих теологічних працях. Однак, на наше переконання, у практичному житті неможливо до кінця реалізувати відокремлення всіх політичних питань від релігійних, і навпаки, допоки існують самі релігія і політика. Бо немало вже релігія залежить від політичних умов у суспільстві: згадаймо принагідно підлеглість православ'я самодержавній владі у Російській імперії, роль політичних факторів у підготовці Берестейської унії 1596 р. або у примусовій ліквідації УАПЦ та УГКЦ у 1946 р. та ін. Релігійне життя в тій чи іншій державі дуже залежить від найтонших змін у політичних процесах.

На думку російського вченого М.П.Мчедлова, «релігія завжди почувалася найліпше у демократичних країнах» [14, с.125], натомість тоталітарні політичні системи застосовують до релігії певне коло обмежень, не бажаючи ділитися повнотою впливу на маси ні з ким.

Але й політика, успіх політичних дій влади або ж опозиції багато залежать і від позиції щодо них з боку релігійних кіл, від мас віруючих. Отже, у контексті політичних процесів повне розмежування політики і релігії є нездійсненним, а в ряді випадків (пов'язаних з консолідацією народу для внутрішньо- або зовнішньополітичних завдань) є й небажаним.

Переважною сферою релігії щодо політики є політична свідомість. Саме остання як форма усвідомлення (внутрішнього освоєння) групових потреб, інтересів та засобів їх задоволення спонукає до дії у відповідному напрямі, до пошуку необхідної для цього організації. Саме релігія дозволяє спертися тут на найвищий для людини авторитет – Бога, надає відповідного смислу та виправдання людським діям. Людські цінності немовби приєднуються до ієрархії вартостей вищого порядку, набуваючи тим самим високого значення. Внаслідок такого синтезування ідей конкретні віруючі дуже часто щиро вірять, що їх політичні переконання випливають з їх релігійної віри або ж безпосередньо з текстів священних книг – Біблії, Корану, Тори тощо. Вплив релігії на рівні свідомості має передусім подвійний смисл:

а) когнітивний (пізнавальний, інформаційний, пояснюючий); б) диспозиційний (установки) [19, с.29].

Вплив релігії відбивається на умонастроях віруючого, на його психології, прагненнях, світорозумінні, а через них відповідно на його соціальній поведінці й політичних вчинках.

Специфічної забарвленості й масштабності набуває у цьому випадку політична діяльність як свідомо, цілеспрямована активність, скерована на здобуття політичної влади, панівного становища в державі. Індивідуально-егоїстичні міркування немовби відходять на задній план, а суб'єктивні дії набувають чи не космічного виміру. Характерним прикладом є заклик пророка Мухаммеда до вояків з числа своїх послідовників не боятися загибелі у бою проти його супротивників у змаганні за політичну владу в державі, обіцяючи полеглим милість Аллаха і відразу місце в раю. Навіть у ХХ ст., за даними французьких дослідників, у політичних, зокрема ісламістських, екстремістів дуже поширеною є така риса, як «прагнення знищити ворогів своєї віри або ж силою повернути їх у свою релігійну і соціальну віру» [19, с.254]. Щодо християнства, М.Вебер вважав, що на європейському ґрунті корені екстремальних крайнощів – у середньовічному чернечому аскетизмі [4, с.73].

Функціонування в суспільстві релігійних ідей та інституцій опосередковано відбивається на його політичній системі. Чи не найперше тут варто згадати політичну організацію суспільства. Добре відомими тут є теократичні державні системи (Тібет до 1949р., перетворення державно-суспільної організації в Ірані на принципах ісламської революції і створення тут на засадах шаріату Ісламської Республіки Іран) або ж менш знана пропозиція С.Томашівського щодо створення «клерикальної форми правління в Галичині» [17, с.49].

Взаємодія релігії і політики виявляється також у формуванні та функціонуванні державної влади на певних щаблях суспільного розвитку. Державна влада як різновид суспільної влади, яка виражає волю економічно і політично панівної спільності, спирається звичайно на спеціальний апарат примусу, на право видавати закони й розпорядження, обов'язкові для населення. Поряд з цим державна влада (за винятком хіба що тоталітарної) шукає додаткової опори у релігійних ідеях та інституціях. Це надає можновладцям неначе особливі права на владу, небесним відблиском підносить їх авторитет. Так, ідею «походження царської влади з влади Божої» [24, с.110] знаходимо ще за часів античності. Шіїти і нині визнають виключне право на владу у державі лише за прямими нащадками пророка Мухаммеда, через що вони й позбавили влади династію Пехлеві в Ірані [3, с.150]. Ця проблема мала ще й інший бік, що був звернений до взаємин держави і Церкви.

Якщо у країнах Західної Європи вона була розв'язана врешті-решт через встановлення між ними нейтральних стосунків, то у країнах Східної Європи з переважанням православних (східних) церков усталилася практика «цезаропапізму» – зверхності державної влади щодо Церкви [2, с.83]. Ця особливість взаємовідносин хоч і є неправославного духу поняття, та на практиці мала місце у житті православ'я ще з часів Візантії, протрималася в Московському царстві і в дещо зміненому вигляді збереглася аж до зруйнування СРСР. Поширена вона була і в Україні з приєднанням її до Російської імперії. Церква за цих умов виступала як підвалина самодержавно-монархічного ладу, виправдовувала небесним авторитетом його дії, вінчала царів на владу. Монархічна держава опікувалася монопольним становищем Православної Церкви, але й жорстко контролювала її через спеціально призначуваного світського чиновника – обер-прокурора Священного Синоду. «Підстав для вкорінення цезаропапізму в Україні довго не було, корені він пустих тут лише з встановленням абсолютизму» [19, с.134]. Серед нечисленних його проявів на теренах України було хіба що поставлення митрополитом Київським русича Іларіона з волі князівської влади, а також активне втручання князя Костянтина Острозького в церковні справи у період укладання Берестейської унії. Релігійні діячі в Україні навіть періоду її національно-визвольних змагань нечасто виявляли політичну активність. Вони дозволяли собі хіба що пастирське піклування про учасників державницьких рухів, як робив, наприклад, архімандрит Іов Почаївський. До нечисленних винятків з цієї традиції належить Феодан Прокопович – активний політичний діяч часів Петра I. Але в цілому, як слушно зауважував І.І.Огієнко (митрополит Іларіон), «після приєднання України до Російської імперії українське духовництво не могло і вже не хотіло бути політичним лідером нації, її національним проводирем» [7, с.25]. Ця сумна традиція зберігалася століттями аж до ліквідації СРСР.

У сучасному світі релігія може помітно впливати на зміст політичного життя і форми політичних відносин, немовби зіставляючи їх з релігійними традиціями, настановами і приписами. Релігія може справляти певний вплив і на політичне лідерство. Це відбувається по лінії визнання конкретної людини за найвищий авторитет, готовності підкорятися їй, виконувати її вимоги і задуми. Найчастіше ці якості втілюються в особистості харизматичного лідера. Однак релігія здатна позитивно діяти і на формування характеру й іміджу лідера загалом. Адже вона здатна пов'язати прагматичність політиків з гуманізмом і порядністю у розв'язанні політичних питань, внести в їх дії високу моральність, привчає до почуття моральної відповідальності перед силою, вищою за людську. І.І.Огієнку належить думка, що саме висока духовність здатна виховати справжніх національних лідерів з числа інтелігентів, які тільки за такої якості спроможні стати справжніми політичними проводирями нації.

Релігія впливає на взаємодію між індивідами і соціальними групами, а також між соціальними групами як такими. Дається вона взнаки і у взаємодії індивіда та суспільства. Тому за релігійною ознакою можуть створюватися і діяти громадські об'єднання і партії, складовою програм яких є відстоювання окремих релігійних ідей або вчень. Ці партії можна умовно поділити на дві групи. Одна з них висуває на передній план релігійну приналежність як визначальну ознаку даного політичного об'єднання. Такими є, наприклад, і чимало ісламських партій в мусульманських країнах, як, скажімо, «Брати мусульмани» або рух Талібан в Афганістані. Друга передбачає згуртування людей з різними поглядами (навіть світських, вільнодумно налаштованих громадян, якщо вони визнають позитивне значення християнських цінностей). До таких належать існуючі в Україні християнсько-демократичні партії, а також ХДС і ХСС у Німеччині, ХДП у Польщі та ін. У марксизмі-ленінізмі діяльність таких партій засуджувалася, вони атестувалися як прояви політичного клерикалізму і звинувачувалися у використанні релігії з «реакційною політичною метою» [15, с.122]. Нині оцінки таких партій набули об'єктивності.

Досвід європейської політичної історії демонструє, що керівництво релігійних об'єднань може прямо або опосередковано орієнтувати свою паству у політичних питаннях. Тому релігія впливає через численні церковні установи, різні релігійні чи напіврелігійні партії, молодіжні, професійні об'єднання, які тримають у полі зору особу від юності і до старості. Через них здійснюється особлива роль релігії у виробленні, формуванні громадської думки щодо багатьох політичних питань.

Наші дні дали переконливе свідчення ще однієї здатності релігійних вірувань у царині сучасної політики, а саме: згуртування народу задля досягнення загальнонаціональних політичних цілей. З цього приводу Г. Лебон вважав релігійні вірування «єдиним фактором, який може одномоментно дати якомусь народові повну спільність інтересів, почуттів і думок. Релігійний дух замінює, таким чином, відразу поступові спадкові надбання, що є необхідними для утворення національної душі. Народ, охоплений якимось віруванням, не змінює, ясна річ, душевного складу, але всі його здібності звернені до однієї мети: до торжества його релігії, і вже лише через це одне міць його стає страшною» [10, с.121]. Звертаючись до феномена арабських завоювань після здобуття ними ісламу, Лебон виокремлює роль релігійного фактора у політичній консолідації народу, наслідком якої

стають неймовірні зусилля, що закладають ґрунт під ті імперії, що захоплюють історію. Не надаючи переваг жодній конфесії, він вважав: «Не якість віри слід мати на увазі, а ступінь влади, яку вона має над душами» [10, с.121]. Потрібно додати: і сумісність її з принципами гуманності і демократії. Найпереконливішим зразком могутньої згуртовуючої сили релігії в галузі політичних дій стало у 90-ті роки ХХ ст. звернення лідерів чеченського народу до ідей і гасел ісламу. Відданість чеченців ісламові як релігії предків була, проте, використана проти інтересів самого народу міжнародними терористами, які діяли під гаслами ісламського фундаменталізму.

Отже, при всій багатоманітності підходів до проблеми взаємодії релігії і політики у релігієзнавчих і політологічних дослідженнях можна вирізнити такі радикальні погляди:

1. Релігія і політика – речі зовсім різні, абсолютно неспівставні, це два різних світи, що не повинні перетинатися.
2. Пряме ототожнення політики і релігії, яке особливо яскраво втілюється в теократичних державах.

Проте уважне вивчення історії цивілізації підводить до висновку, що не відповідає дійсності ні протиставлення, ні ототожнення релігії і політики тому, що у практичному житті неможливо до кінця реалізувати відокремлення всіх політичних питань від релігійних і навпаки, допоки існують самі релігія й політика. Найбільш коректним ми вважаємо твердження саме про взаємовплив релігії з політикою на кількох рівнях: духовних явищ, інституцій та окремих людей.

Література

1. Балух В.О. Політичні чинники релігійних процесів у сучасній Україні: сутність і трансформації. // Релігія та соціум. Часопис. – Чернівці: Рута, 2008. – №1.
2. Борисов А., свящ. Побелевшие нивы. Размышления о Русской Православной Церкви. – М., 1994.
3. Васильев Л. С. История религии Востока. – М., 1983.
4. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. – К., 1994.
5. Ісаєвич Я. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. – Л., 1996.
6. Калиничева З.В. Политика и религия. – Л., 1984.
7. Кирюшко М.І., Колодний А.М., Филипович Л.О. Митрополит Іларіон. – Л., 1993.
8. Кирюшко М.І. Релігія як етноформуючий фактор культури // Релігія в духовному житті українського народу. – К., 1994.
9. Колодний А. Плюрализм религиозной жизни в Украине: опыт и проблемы // Релігійна свобода: природа, правові й державні гарантії. – К., 1990.
10. Лебон Г. Психология народов и масс. – СПб, 1995.
11. Липинський В. Релігія і церква в історії України. – Нью-Йорк, 1956.
12. Макиавелли Н. Государь. – М., 1990.
13. Митрохин Л.Н. Религия и политика. – М., 1991.
14. Мчедлов М.П. Политика и религия. – М., 1987.
15. Онищенко О.С. Клерикализм – идейное знарядие империализма. – К., 1963.
16. Політологія / За ред. О.І.Семківа. – Л., 1993.
17. Потульницький В. А. Теорія української політології. – К., 1993.
18. Релігійна панорама (Інформаційно-аналітичний журнал). – 2003. – №1(29).
19. Релігія і політика в сучасній Україні./ І.Ф.Курас, М.Ф.Рибачук, М.І.Кирюшко, П.І.Фещенко; І.Ф.Курас (ред.); Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2000.
20. Саган О.Н. Національні прояви православ'я: український аспект. – К., 2001.
21. Тард Г. Социальная логика. – СПб., 1996.
22. Ципко С. Помаранчева революція: історичні реалії та перспективи. Матеріали круглого столу // Буковинський журнал. – 2005. – №1.
23. Шкрібляк М. Природа міжправославного конфлікту в Україні: спроба богословського витлумачення. // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Випуск 203-204. Філософія. – Чернівці, 2004.
24. Шмеман А., прот. Исторический путь Православия. – К., 2003.
25. Юраш. А. Религиозный фактор на выборах: методы фиксации и ситуационного анализа (на примере современной ситуации в Украине) <http://religion.gif.ru/georgia/yurashl.html>

Summary

Petro Steblyna

Social factors of interaction of religion and politics: the essence and forms of manifestation

The article analyzes the main determinants of the interaction of religion and politics, interprets their common features and points of contact of these integral part of social life.